

„RITRAR PARLANDO IL BEL”
Tanulmányok Király Erzsébet tiszteletére

Szerkesztette
SZEGEDI ESZTER FALVAY DÁVID

A szerkesztésben közreműködött
ERTL PÉTER

L'Harmattan
Budapest, 2011

FARKIS TÍMEA

ÁLLAMREZON, ÁLLAMÉRDEK, POLITIKA
Egy XVII. századi politikai író: Gregorio Leti

Giuseppe Ferrari az itáliai politikai írókról tartott előadásában¹ az 1650 és 1707 közötti időszakot vizsgálta. Arra a kérdésre igyekezett választ kapni, hogy miként alakult ki az az állapot, amely az itáliai politikai tradíciók – gondoljunk itt Machiavelli elméletének megszületésére vagy más politikai gondolkodók életművére – évszázadokon keresztülívelő sikeréhez képest a XVII. és a XVIII. századra mindenképpen egyfajta visszaesésnek tekinthető. Itáliára vonatkozó helyzetelemzését egy egyszerű statisztikai kimutatással kezdte:

Ha a bibliográfiát áttekintjük, mely a vallásháborúk 74 évére vonatkozik, tehát az 1576–1650-ig tartó időszakot vizsgáljuk, 308 politikai író lehet felmutatni, ám a következő 74 évben, 1650–1724 közt már csak 101 szerzőt lehet megszámolni, ami az előzőnek éppen a harmada. A külföldi irodalom, mely a miénknek díszkíséretétül szolgál, és amelyet a miénk befolyásol, ugyanabban az arányban nő, és mialatt a vallásháborúk időszaka (1576–1650) 305 politikai író ad, a vesztfáliai béke aláírása után, 1650–1724-ig csak 127 író tarthatunk számon. Ez hatalmas különbség, ha figyelembe vesszük, hogy 1650 után a könyvek száma csodálatos módon emelkedik a tudomány minden ágában, és különösképpen a politikai tárgyú írások nyújtanak halhatatlanságot.²

Ferrari további vizsgálatának eredménye lehangoló: 1710 és 1789 között, abban az időszakban, amikor számtalan újság jelent meg és terjedt

¹ Giuseppe Ferrari, *Corso sugli scrittori politici italiani*, Milano, Manini, 1862. Újabb kiadását Angelo Oliviero Olivetti gondozta: Milano, Monanni, 1929. A műre a továbbiakban az utóbbi kiadás oldalszámait szerint hivatkozom.

² Ferrari, *Corso sugli scrittori politici italiani*, 508. Az olasz szövegek fordításai itt és a továbbiakban – ha nem jelzem másképp – tőlem származnak.

Európa-szerte, kommentálva minden apró-cseprő londoni, illetve párizsi eseményt, a politikai elméletekkel foglalkozó írások száma Itáliában kilencvenre csökkent.

Elemzésének további részében felsorolja azokat az itáliai írókat ebből az időszakból, akik a nagy elődökhöz képest közepszerű politikai és államelméleti műveket publikáltak. Például Marco Antonio Scipioni bencés szerzetes, aki *La vera Ragion di Stato (Igazi államrezon)* című művében azt állította, hogy a bencés rend reguláját kellene érvényesíteni az egész univerzumban vagy Tassoni Persiani *Ombre politiche cristiane (Politikai keresztény árnyékok)* című műve Ferrari megítélése szerint komolytalan. Giuseppe Ferrari egyiket sem tartotta méltónak arra, hogy műveik tartalmát komoly elemzés tárgyává tegye: „a politikai irodalom minden kategóriája üres vagy még rosszabb. Nincs is ilyen író.”³ Megállapította, hogy a „ragione di stato” itáliai iskolája nem létezik.⁴ Mindazonáltal rövid áttekintést nyújtott az ebben az időszakban megjelent művekről, s természetesen a kor társadalmi, politikai helyzetének elemzése által igyekezett magyarázatot találni arra a kérdésre, hogy miért is nem születtek kiemelkedő elemzések. Az 1650–1707 közötti időszakot egyenesen „az itáliai iskolák eltűnésének” koraként aposztrofálta. Ezzel szemben a vesztfáliai béke után „a jog ismerete a gondolkodók számára igazi megváltásként ajánlkozik”.⁵

Ferrari véleménye szerint Gregorio Leti (1630–1701) ennek a változásnak köszönhető sikerét mint satirikus író, köztük is a legjobb, aki mint elbeszélő, moralista is figyelemre méltó. Szinte patetikusan ajánlja hallgatói figyelmébe a szerzőt, megvédve azon (nem mindig megbízható, felületes) véleményektől, melyek a későbbi korokban is negatívan befolyásolták a róla alkotott képet: „Én azt mondom nektek, oh, Uraim, olvassátok őt és tegyétek barátotokká, társatokká!”⁶ Hiszen, állítja Ferrari,

Gregorio Leti minden ereje éppen a félig komoly elbeszélésben, a szinte már költői művészetben rejlik, mellyel uralja a hispán, a császári és a pápai rendszert, anélkül, hogy elveszne az *instrumenta regni* nehézkes felsorolásában, anélkül, hogy eltévedne erőltetett célzások labirintusában, anélkül, hogy foglalkozna a *Ragion di Stato* elméletének felépítésével, vagy annak

³ Ibidem, 10.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

lebontásával. [...] Ő pozitív, konkrét, könnyed, vidám stílusban halad előre, hasonlóképpen, mint egy utazó, jegyzeteit hanyag gyorsasággal veti papírra, miközben száz és száz rendkívül furcsa tartományon halad keresztül, kevésbé törődik a pontossággal, de vázlataira Asor Rosa színes hangvétele jellemző, és ha ezeket az ember egyszer látja, soha nem tudja elfelejteni.⁷

Ferrari elemzése mindenképpen mérföldkönek tekinthető, hiszen az általa felvetett probléma miatt érdemes megfigyelni azt a diskurzust, amely az itáliai politikai elméletek változását mutatja be a XVII. század végén és a XVIII. század elején. „Megéri végigtekinteni a XVII. század második felének politikai értekezéseit, hogy azokban megtaláljuk a probléma megoldását.”⁸ Tudniillik annak a problémának, hogy valóban hiányzik egy olyan monográfia, mely az említett időszak Itáliában született politikai irodalmát tekintené át.

Közvélemény-formáló hatását Brandan Dooley⁹ is éppen a szerző *Dialoghi politici (Politikai dialógusok)* című művére vezette vissza, és erre hivatkozva emelte ki Leti jelentőségét. Különleges figyelmet érdemel szövege az a vitathatatlan tény, hogy Angliában az 1641 és 1659 közötti időszakban 350 új könyv jelent meg, ami összefüggésbe hozható a cenzúra visszaszorításával, „ezért a politikai információk és kommentárok szinte korlátozás nélkül, szabadon terjedhettek”.¹⁰ Rendkívül fontos itt megjegyezni, hogy az 1662-es törvény (*Licensing Act*) 1679-ben történt felfüggesztése után vannak Gregorio Leti életéről azok az első adatok, amelyek angliai tartózkodását bizonyítják. Talán nem véletlen, hogy Franciaországból – annak ellenére, hogy Colbert felajánlotta neki az olasz nyelven író udvari, biztos egzisztenciát nyújtó historikus állását – inkább áttelepült Angliába. Következésképpen Leti, aki mindig az adott hatalom közelében élt, ám személyes függetlenségét, ami olvasói bizalmának és szeretetének záloga volt, soha nem adta fel, 1680-ban Angliában igyekezett megtalálni azt a piacot, ahol még „terjeszkedni” lehetett. Ezeket a szempontokat figyelembe véve, Anglia tökéletes terepnek bizonyult, hiszen az író számára oly fontos szólásszabadságot jelentette ebben az időszakban, s nem utolsósorban számos olvasót, leendő vásárlót ígért. Az

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, 5.

⁹ *The Politics of Information in Early Modern Europe*, eds. Brandan Dooley – Sabrina A. Baron, London – New York, Routledge, 2001.

¹⁰ Ibidem, 11.

angol pamfletirodalom méreteit például jól jellemzi, hogy „1640–1661 közt egyedül Londonban kb. 22 000 különböző pamflet keringett. Ezzel Anglia minden más országot maga mögé utasított a korabeli pamfletirodalom terén.”¹¹

Bene Sándor „az örök rebellis, Aretino kései utódának”¹² tekinti, s kiemeli, hogy Leti *Dialoghi politici* című művében az író „saját szellemi magatartásformájának igazolását egy új közvéleménymodellben kereste és találta meg”¹³ és tulajdonképpen „csak a felszínen folytatója a pasquinaták itáliai tradíciójának”.¹⁴

A pasquinaták pedig, mint ismeretes, a nyilvánosság legszabadabb formáját képviselték, hiszen olyan névtelen, kézzel írt, tulajdonképpen röplapokról, gúnyiratokról van szó, amelyek a szólásszabadság legkorábbi megnyilvánulásának tekinthetők. Természetesen a pasquinaták jellegéből adódik, hogy szinte lehetetlen megállapítani írójukat, csak abban lehetünk igazán biztosak, hogy Rómában, a mindenkori pápa városában ennek a műfajnak sok követője volt, és feltehetően az olvasni tudó közönség körében rendkívüli népszerűsége tett szert, ami miatt mindenképpen közvélemény-formáló ereje volt.

Arra a kérdésre, hogy Letit mennyire befolyásolta az adott államhoz, a hatalmi elithez fűződő viszonya, nem könnyű válaszolni. Természetesen kapcsolata az adott politikai elittel meghatározó volt, de nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy ő már ahhoz az értelmiségi réteghez tartozott, amely megélhetését publikált és – ami a legfontosabb – eladott művei révén biztosította. Azzal a soha nem titkolt céllal ír ő is fáradhatatlanul, hogy minél szélesebb olvasói réteghez jussanak el művei, pamfletjei, s mint ismeretes, a hetilapok, a röplapok, illetve röpiratok és pamfletek egyre inkább a közvélemény kegyeit keresték.

Az 1692-ben megjelent, Oliver Cromwell¹⁵ életét bemutató könyvének előszavában, a nyomdász szájába adva szavait, Leti a következőképpen vall saját magáról:

¹¹ *Abszolútizmus és isteni jogalap*, szerk. Kiss Gergely – Radó Bálint – Sashalmi Endre, Budapest, METEM, 2006, 9.

¹² Bene Sándor, *Theatrum politicum. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Könyvkiadó, 1999, 269.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Il Catalogo delle opere di Gregorio Leti*. In Franco Barcia, *Bibliografia delle opere di Gregorio Leti*, Milano, Angeli, 1981, 51–59.

Három típus szerint kell ennek az írónak a műveit osztályozni. Az első csoportba azok a könyvek tartoznak, amelyek szórakoztatni akarnak és a pihenés óráiban gyönyörűséget hoznak, a másodikba azok, amelyek oktatnak mindenféle téren mindenkit, akik előre akarnak jutni az udvarokban, a köztársaságokban, a politikai hivatalokban, az igazságszolgáltatás vagy a kormányzati méltóságok terén. S végül vannak azok a könyvek, amelyekből számukat tekintve a legtöbb van, és amelyekre olyan embernek van nagy szüksége, aki a polgári társadalomban megalapozott beszédével akar jól szerepelni.¹⁶

Ezeket a gondolatokat tekinthetjük az író *ars poeticájának* is, hiszen itt szinte egyetlen mondatban fogalmazta meg azt a három irányt, melyet véleménye szerint a hivatásukat komolyan vevő íróknak követniük kell. Ha egy író erre a három „pillérre” építette tevékenységét, akkor nagyobb eséllyel érthette el függetlenségét, teremthette meg egzisztenciáját. Továbbá, tulajdonképpen definiálta művei célközönségét, a nyilvánosság különböző szintjeit. Hiszen ismerte az olvasók igényeit, műveltségüket vagy éppen hiányosságait, tudatosan igyekezett kielégíteni információhségüket. Egyszerűen az olvasóközönség véleményét, a közvéleményt akarta befolyásolni. Mivel a korszak politikai-katonai eseményei tálcán kínálták magukat, hogy értelmezzék őket az értelmiségi diskurzusok, Leti nem tett mást, mint bekapcsolódott ebbe a folyamatba, az új nyilvánosságmodellbe, mely a politikai közvéleményt is létrehozta.

A politikai gondolkodás átalakulása a XVI. század közepe és a XVIII. század eleje közt az *államrezon*, az *államérdek* és a *politika* terminusok időközben módosult jelentésével írható le. Tehát ha figyelemmel kísérjük azt a történeti folyamatot, amelyben ezek a fogalmak megjelentek, és megvizsgáljuk azt, hogy az állam tanulmányozásával foglalkozó írók milyen tartalommal töltötték meg ezeket, akkor észrevehetővé válnak azok a történelmi fordulópontok, melyek ugyan egy hosszabb, változásokkal teli folyamat részei, ám jelentőségüket éppen annak köszönhetik, hogy a kortárs megfigyelő, gondolkodó már egy másik kifejezéssel írja le őket. Természetesen jelen tanulmány keretei között arra nem vállalkozhatunk, hogy ezeket a fogalmakat európai dimenzióban vizsgáljuk, hiszen Friedrich Meinecke¹⁷ is csak az államrezon terminus elemzésére külön tanulmányt szánt. Az államrezon jelentésének meghatározásában

¹⁶ Ibidem, 52.

¹⁷ Horkay Hörcher Ferenc, Államrezon és konzervativizmus. *Kommentár*, 2007/6, 50–72.

Meinecke szerint is Machiavelli tekinthető kiindulópontnak: „noha Machiavelli soha nem használta *expressis verbis* a *ragion di stato* fogalmát, az államférfi magatartásáról adott leírása az elképzelés majd minden fontosabb komponensét tartalmazza már”.¹⁸ Ez a megállapítás teljesen igaz. Machiavelli valóban nem elméleti írásaiban használta ezt a kifejezést, mint Francesco Guicciardini, hanem Francesco Vettorihoz írt levelében. Nem azt írta, hogy az *államérdekkel* foglalkozik, nem azt írta, hogy a *politikához* ért, hanem a következőket: „s mert a szerencse úgy hozta, hogy nem értek a gyapjúhoz vagy a selyemhez és a kereskedéshez sem, csak az állam ügyeihez, így vagy elnémulok, vagy ezzel foglalkozom”.¹⁹ Az eredeti szövegben, olaszul a következő kifejezést használja Machiavelli, amikor az állam ügyeivel való foglalkozást jelöli: *ragionare dello stato*, tehát mindenképpen el kell különíteni az államrezon fogalmát az államérdek fogalmától, hiszen más történeti kontextusban és más értelemben használták azokat. Még akkor is, ha a két terminust időnként azonosnak tekintik. Például Halifax márki (1633–1695) 1688-ban megjelenő *A köpönyegforgató* című pamfletjében a két fogalom már özszemosódik.

Mindent mérlegre téve, létezik egy természetes államérdek, egy meghatározatlan, az emberiség közös javában gyökerező valami, mely halhatatlan, s minden átalakulás és forradalom közepette is fenntartja eredeti jogát arra, hogy megóvja a nemzetet, amikor a törvény betűje talán pusztulni hagyná. [...] S mivel így van, egy bölcs fejedelem ahelyett, hogy ellentmondana ezen államérdek igazának, minden eszközzel arra fog törekedni, hogy az az ő oldalán álljon, s így biztonságban legyen.²⁰

A szerkesztő által készített jegyzetben pedig a következő olvasható: „Halifax – James Harrington mellett – Machiavelli egyik első nagy tisztelője volt. Az eredetiben szereplő *reason of states* a *ragione di stato* tükörfordítása.”²¹

Az élete első szakaszaiban még pamfletíró Leti az évek múlásával minden bizonnyal tapasztalatai, élményei, valamint folyamatos tanulás révén jutott el azon művei publikálásáig, amelyekből már egy érettebben, ko-

¹⁸ Ibidem, 55.

¹⁹ Niccolò Machiavelli, *La Mandragola, Belfagor, Lettere*, a cura di Mario Bonfantini, Milano, Mondadori, 1991, 84–87.

²⁰ *Konzervativizmus 1593–1872. Szöveggyűjtemény*, szerk. Kontler László, Budapest, Osiris, 2000, 33.

²¹ Ibidem, 57.

molyabban gondolkodó, a jog, a politika iránt érdeklődő szerző pályája bontakozik ki előttünk. Valóban jóval kevesebb azoknak a műveknek a száma, amelyekben a politikai gondolkodó, a történész Leti mutatkozik meg, de az a tény, hogy ebben a műfajban is kipróbálta magát, arra enged következtetni, hogy egyrészt az író személyisége, másrészt olvasói felkészültsége is változott az idő előrehaladtával.

Amikor Gregorio Leti az itáliai politikai gondolkodók sorába igyekszünk beilleszteni, *Il Cerimoniale historico e politico (Történelmi és politikai ceremónia, Amsterdam, 1685)* című műve mellett feltétlenül meg kell említeni egy 1678-ban kiadott könyvet, melynek címe: *La bilancia politica di tutte le opere di Traiano Boccalini (Traiano Boccalini összes műveinek politikai mérlege)*. Ennek nem szerzője, hanem csak szerkesztője Leti. A könyv elején található két levél. Az egyiket álnéven (Giorgio Terel) Leti írta az olvasóknak, a másikat egy könyvkereskedő, Giovanni Hermano (Johann Hermann) Widerhold Letinek. Számunkra több szempontból is fontos információkat tartalmaznak ezek a levelek. Leti az olvasót két jelzővel is ellátta. Kíváncsi (*curioso*) és politikai (*politico*) olvasóknak szólt a dedikáció, amelyekből mindenesetre megtudhatjuk, hogy Leti immár a politikai információk iránt érdeklődő, nyitott, sőt politikailag elegendő információval rendelkező, képzetesebb olvasók figyelmét, kegyét akarta megnyerni. Mivel ez a könyv tulajdonképpen Traiano Boccalini Tacitus műveihez írt kommentárjait tartalmazza, feltehetően az a réteg, amelyet Leti és a kiadó megcélzott a könyv megjelenítésével, ismerte, akár felületesen is, mind Tacitus, mind Traiano Boccalini műveit. Traiano Boccalini

egyike volt azoknak, akik meggyőzően tudták alkalmazni a nem sokkal korábban újra kiadott Tacitust arra, hogy a Machiavelli által megteremtett itáliai politikatudományt megízésítsék. [...] Olyan értelmiségi, aki leleplezi a hatalom gonosz indítékait, ám ennek ellenére vonzásából nem tud kiszakadni: ugyanazok a gondolatok, amelyek morálisan taszították, intellektuálisan lenyűgözték. [...] Könnyedén felismerte, milyen típusú kompromisszumokra épül a politika, de nem lázadt fel a politika inherens logikája ellen: csak annyit állapított meg, hogy e területen az embernek „vitorláit az uralkodó széljárásához kell igazítania”.²²

Traiano Boccalini (1556–1613), a pápai állam egyes városainak (Benevento, Argenta, Matelica, Sassoferrato) kormányzója volt, Velencébe menekült

²² Horkay Hörcher, Államrezon és konzervativizmus, 58.

nyílt spanyolellenessége miatt. A *Commentari sopra Tacito* (Kommentárok Tacitushoz) és a *Pietra del paragone politico* (Politikai próbakő) című műveiben antimachiavellista és az államrezon tagadója, de ugyanakkor használta mind Machiavellit, mind Tacitust, mint olyan szerzőket, akik a zsarnokok csalárdságait leplezték le. Az olasz szabadság támogatója volt, aki a velencei modell alapján képzelte el egy arisztokratikus köztársaságot. Alakja meghatározó, még Giovanni Boterónál is jelentősebbnek tartja Meinecke. Leti a fent említett levélben Boccalininét méltatlanul elhanyagolt íróként tartja számon, s ezzel a művével igyekezett megadni neki azt a dicsőséget, amellyel valójában az „írók Capitoliumába”²³ kellene helyezni őt. Johann Hermann Widerhold Letinek írt leveléből pedig megtudjuk, hogy a könyvkereskedő a birtokában lévő Boccalininé kiadásához keresett társakat, nyomdát, írókat. Widerhold Leti személyében találta meg azt a társat, akire a kéziratot rá lehetett bízni, akinek felkészültsége az együttműködéshez adott volt. A levélváltásból kiderül, hogy Leti birtokában volt hét Boccalininét által írt levél, valamint Boccalininét fiától származó iratokkal is rendelkezett. Egy igazi üzleti tárgyalás tanúi lehettek azok az olvasók, akik ezt a könyvet a mellékelt levelekkel a kezükbe vették. Az üzlet létrejött. Leti a birtokában lévő, Boccalininét kezéből származó levelet adta, Widerhold pedig Boccalininét Tacitus-kommentárjait. Leti számára fontos volt, hogy ez az új, politikai témát tárgyaló könyv megszülessen. Fontosnak tartotta, hogy Boccalininét műve ismertté, ismertebbé váljon. Ezt újabb bizonyítéknak tekinthetjük emellett az állítás mellett, mely szerint Letinét valójában politikai íróként is számon kell tartani. Ugyanis „kevés idő telt el attól az időszaktól, amikor az államrezon mint kifejezés beépült a köznyelvbe, addig, amíg azt a politikával azonosították.”²⁴ Leti mindig is feltételezte, hogy olvasói egyfajta politikai tájékozottsággal rendelkeznek. „A *ragion di stato* kifejezés nagyon hamar népszerű lett. Boccalininét ironikusan írja egyik levelében, hogy »a tereken még a halárusok is belemerülnek a *politikáról* és az *államrezonról* való beszélgetésbe.«”²⁵ Tehát az *államrezon* közbeszédbe kerülése, és annak a politikával való azonosítása rövid idő alatt zajlott le. Traiano Boccalininét 1613-ban kiadott *Ragguagli di Parnasso* (Parnasszusi jelentések) című művében már körvonalazódik ez

²³ *La bilancia politica di tutte le opere di Traiano Boccalini*, II, a cura di Gregorio Leti, Castellana, Giovanni Hermano Widerhold, 1678, 7.

²⁴ Maurizio Viroli, *Dalla politica alla ragion di stato. La scienza del governo tra XIII e XVII secolo*, Roma, Donzelli, 1994, 166.

²⁵ *Ibidem*, 173. Kiemelés tőlem.

a folyamat, amit ennek a könyvnek 1626-ban William Vaughan által készített angol fordításában szereplő címe is bizonyít: *The New-found Politicke*. Az angol fordító a stílus és a tartalom újdonságát akarta az új címmel kiemelni.²⁶ Maurizio Viroli, amikor az államrezon terminus fejlődését vizsgálja, Letiről megállapítja, hogy az író a politika kifejezést ironikusan használja, *Dialoghi politici*²⁷ című munkájában így ír róla: „a politika olyan édes, hogy mindenki szeretné magáénak tudni. Az alattvalók, az alacsonyabb származásúak, akik nem foglalkozhatnak vele, legalább beszélni szeretnének róla.”²⁸ Leti Boccalini művéhez fűzött figyelemre méltó megjegyzése alapján – „az államrezon baráti rokona a fejedelmeknek és mindazoknak, akik tőlük javakat, kegyelmet és szívességet óhajtanak”²⁹ – annak az itáliai tradíciókat követő politikai íróknak a sorába helyezhető, akik között Paolo Paruta, Giovanni Botero, Ludovico Zoccolo neve áll.

A velencei származású és politikai megbízásokat kapó Paolo Paruta (1540–1598) – aki VIII. Kelemen alatt követ is volt – a *Della perfezione della vita politica (A politikai élet tökéletességéről)* című párbeszédese művében már a XVI. század végén a politikai élet és az erkölcs közötti kapcsolat problematikáját járta körbe. Ő a megoldást az erénybe vetett hitben látta. Az erény gyakorlását egy olyan kormányzási formában képzelte el, melyben egyszerre volt jelen a monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia. Minden bizonnyal a Velencei Köztársaságot idealizálta, és nem érzékelte azt, hogy ennek az államnak nincs politikai jövője, ha azt európai dimenzióba helyezzük. Paruta még számos könyvet írt, többek között a *Storia della guerra di Cipro (A ciprusi háború története)*, a *Discorsi politici (Politikai beszédek)* és a *Storia Veneziana (Velence története)* című műveket. Ez utóbbi annak a folytatása, amelyet még Pietro Bembo kezdett el a velencei szenátus megbízásából.

Általában a vallási érzület és a politikai gyakorlat kibékítése csak elméleti szinten sikerült. A piemonti származású Giovanni Botero (1543–1617), jezsuita tanár, aki Franciaországban és Spanyolországban is tanított, Carlo Borromeo, I. Károly Emánuel legátusának titkáráként halt meg. Rendkívül termékeny író, valódi poligráf volt. A tízkötetes *Della ragione di Stato (Az államrezonról)* című, 1589-ben megjelent művében a politikai élet

²⁶ Ibidem, 166.

²⁷ Gregorio Leti, *Dialoghi politici*, 1666, 72.

²⁸ Idézi Viroli, *Dalla politica alla ragion di stato*, 166.

²⁹ Gregorio Leti, *La bilancia politica*.

és a vallás közötti megegyezést javasolja. Az új elem, amit ő a politikai diskurzusokba vezetett be, az 1588-ban megjelent *Delle cause della grandezza delle città* (A városok nagyságának okairól) és a *Relazioni universali* (Egyetemes kapcsolatok) című művekben közölt gazdasági, gazdaságföldrajzi, illetve statisztikai adatok. Giovanni Botero megtisztította az államérdek fogalmát a rárakódott immoralitástól, és így beemelte a közbeszédbe. Szerinte az államérdek célja az, hogy létrehozzon, fenntartson és megnagyobbítson egy államot. A politika művészete pedig az, hogy a fejedelemnek meg kell őrizni önmaga és államának reputációját, mind kifelé, mind saját alattvalói felé. Azaz a fejedelemnek tudatosítania kell a különbséget közte és alattvalói között. Botero, miután a politikát elhatárolta az államfilozófia értékeitől (igazságosság, barátság, egyetértés), és helyettük a reputáció megőrzésével és kiterjesztésével azonosította, tulajdonképpen az *arte dello stato* elveit követte. Mivel az *arte dello stato*t megszabadította az immoralis vonatkozásoktól, így nevezhette *politikának* is.³⁰

Giovanni Antonio Palazzo 1609-ben a *Discorso del governo e della ragion vera di stato* (Értekezés a kormányzásról és a valódi államrezonról) című művében azonosítja e két fogalmat: az *arte dello stato* és a *ragione di stato* ugyanazt jelentik nála. „Mindkettő Istentől származik, aki ezt az embereknek a törvényekkel és írásokkal tanította meg.”³¹ Palazzo különbséget tesz igazi és a hamis államrezon között. „Az igazi államrezon azonos a politika régi koncepciójával, az igazságon és az erényen alapul. Célja a közösség megtartása. Míg a hamis az ambícióra, a türelmetlenségre és az egoizmusra támaszkodik. Célja a közösség lerombolása.”

A faenzai származású Ludovico Zuccolo (1568–1630) az államrezont mint pozitív értéket fogta fel, amely az államformával kapcsolatban kap jelentést, attól függően, hogy a jó fejedelem azt jó vagy rossz cél érdekében alkalmazza. Szerinte a „*ragione di stato* azokat a cselekedeteket jelenti, amelyekkel meg lehet alapozni és tartani egy államot. Az államok különbözősége miatt tehát különböző államrezonra van szükség.”³² Scipione Ammirato szintén különbséget tesz jó és rossz államrezon között: a jó államrezon a törvények megváltoztatását jelenti a közjó javára, míg a rossz államrezon az önös érdekek előtérbe helyezését vonja maga után.³³

³⁰ Violi, *Dalla politica alla ragion di stato*, ix.

³¹ *Ibidem*, 180.

³² *Ibidem*, 181.

³³ *Ibidem*, 179.

Meinecke világított rá arra, hogy – nemzetközi perspektívába helyezve – az államrezon doktrínája és az államérek között „fogalmi és történelmi kapcsolat”³⁴ van.

Cesare Ripa (†1622) *Iconologiája* 1593-ban jelent meg először, benne a *Ragione di stato* allegóriája egy vértbe öltözött, sisakos női alak. Minden apró részlet külön jelentéssel bír, egyben magyarázattal szolgál a kép „olvasójának”. A teljes szövegben minden részletre kitérő magyarázatot kapunk az államrezon allegóriájának értelmezéséhez, éppen ezért érdekes az egészet idézni. Nem nehéz benne fellelni azokat a kulcsszavakat, amelyek Leti könyvében is szerepelnek: például a szemek és a fülek a kémeket szimbolizálják. Letinél pedig azt olvashatjuk, hogy a követek tulajdonképpen nemes kémeknek tekinthetők.

Ripa államrezonja tehát egy

páncélingbe és sisakba öltözött nő, oldalán szablyával. Páncélinge alatt kék színű alsóruhát visel, telehímzve szemekkel és fülekkel. Jobb kezében botot tart, s lássék, hogy hátrafelé sújt vele, ahol a mákgubók nőnek. A legnagyobbak fejei a bot csapása alatt már a földön hevernek, úgyhogy csak a szár áll magában.

Balját egy oroszán fején nyugtatja, s jobb lába alatt egy könyv legyen rus [jog] felirattal.

Azért festjük fegyveresnek, mert aki ilyen érdekekkel él, azt akarja, hogy erővel uralhasson mindent, fegyverek vagy más eszközök révén. Szemekkel és fülekkel telehímzett kék öltözékben ábrázoljuk, hogy így mutassuk uralma iránti féltékenységét. Mindenütt kémek szemeit és füleit szeretné ugyanis elhelyezni, hogy így jobban megvalósíthassa saját terveit, és elmetélhesse másokét.

A bottal azt mutatjuk, hogy az államérek olyanok sajátja, akik országukban vagy fejedelemségükben uralkodókká válnak. Emellett mindenkinek, még ha nem fejedelem is, meglehet a magához mért ilyenfajta érdeke, amellyel saját dolgait kormányozza az általa óhajtott cél felé. A földre vert mákfejek, amint leírtuk, azt jelentik, hogy aki az államérekkel él, sosem hagy másokat akkorára növekedni, hogy azok kellemetlenséget okozzanak neki. Ilyen választ adott Tarquinius is fia követének: *A király, mintha mérlegelné, hogy mit tegyen, kiment a palota kertjébe, fiának hírnöke követte, ott föl s alá járkálva, úgy mondják pálcájával lecsapdosta a mákvirágok fejét, mint Titus Livius elbeszéli első könyvében.*

³⁴ Meineckét idézi Maurizio Bazzoli, *Ragion di Stato e interessi degli stati. La trattatistica sull'ambasciatore dal XV al XVIII secolo. Nuova Rivista Storica, 2002/2, 317.*

Az oroszánt azért állítjuk melléje, mert természete hasonló azokéhoz, akik az államérdek révén törekcszenek szüntelenül nagyobbak lenni mindenki másnál, s az éber örködés okán, amellyel állapotának megörzésére ügyel.

A javasolt könyv a IUS mottóval azt mutatja, hogy a polgári értékek olykor kárt szenvedhetnek, nem is annyira az uralkodás érdekében, hanem inkább a köz hasznára. Így például a fejedelem olykor elengedheti egyesek halálbüntetését, akik a polgári jog révén arra rászolgáltak volna, hogy ehelyett inkább igazságos háborúban szolgálják őt, s itt igen gyakran erényes és kiváló embereknek bizonyulnak.³⁵

Botero rávilágított arra a XVII. századtól Európa-szerte egyre jellemzőbb tényre, hogy a fejedelem azonosulni látszik az állammal. A fejedelem bármikor behelyettesíthető lesz az állam, a politika szavakkal, az a fejedelem, akinek személyében egyre inkább az abszolút hatalom megjelenése realizálódik.³⁶

Mint említettük, Gregorio Leti ironikusan közelíti meg a politika fogalmát. A *Politikai dialógusok* című könyvében tulajdonképpen azonosítja a politikát az államérdekkel. Bár itt egyszer sem használja az *interessi dello stato* (államérdek) kifejezést, mégis az olvasó számára egyértelműen írja le azt úgy, hogy mindvégig a *politica* terminust használja.

Ha ártatlanokat ölnék meg az uralkodók vagy miniszterek, kegyetlenségüket leplezendő azt mondják, hogy a politika akarja így. Ha a királyság számára szükséges személyeket száműznek, azt mondják, a politika akarja így. Ha kevésbé tehetséges hadvezéreket küldenek a legnehezebb csatákba, csak azért, hogy azok életüket veszítsék és ne akadályozzák meg a másik sikerét, azt mondják, a politika akarja így. Ha szegénységbe taszítják a leggazdagabb embert, azt mondják, a politika akarja így. Ha ok nélkül börtönbe vetnek valakit, azt mondják, a politika akarja így.³⁷

Egyértelműen szól itt arról, hogy a XVII. század végén a politika alatt a hatalom megtartását értették.

Leti művében tehát többször előfordul az államérdek terminus, de jelentése alapján már összemosódik azzal a politikával, amelyet a fejedelem személye testesít meg.

³⁵ Sajó Tamás fordítása. Cesare Ripa, *Iconologia*, Budapest, Balassi, 1997, 506–508.

³⁶ Vigh Éva, *Éthos és Kratos között. Udvar és udvari ember a 16–17. századi Itáliában*, Budapest, Osiris, 1999, 71.

³⁷ Idézi Viroli, *Dalla politica alla ragion di stato*, 176.